

УДК 061.215 (477/83-25)
ББК 74.03(4Укр)

Галина Білавич

ПРОСВІТНИЦТВО ДІТЕЙ ТА ДОРΟΣЛИХ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 1920-х – 1930-их РОКІВ (САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розкрито просвітницьку діяльність українських громадських товариств щодо виховання здорового способу життя особистості. На початку ХХ ст. за умов чужих держав і політичного гніту вітчизняні лікарі, студенти-медики, які належали до “Народної лікарни”, Українського гігієнічного товариства, Українського лікарського товариства, “Відродження” та ін., та освітяни створили громадську систему медичної опіки дітей та дорослих, компенсувавши прогалини в соціальній політиці Польщі.

***Ключові слова:** українські лікарі, “Народна лікарня”, Українське гігієнічне товариство, Українське лікарське товариство, просвітництво.*

Постановка проблеми. До актуальних соціальних проблем сьогодення науковці відносять, окрім іншого, поширення різних захворювань, особливо інфекційних; платне медичне забезпечення; зростання дитячої бездоглядності й травматизму; збільшення обсягів споживання алкоголю і тютюну; тощо. Україна, яка опинилася у складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах, а також у зв'язку із подіями на сході держави, які вкотре загострили питання соціально-медичної опіки населення, не завжди здатна ефективно їх розв'язувати. З огляду на ці та інші причини до цієї справи слід активніше залучати громадські інституції. У цьому контексті доцільно буде скористатися продуктивним досвідом українських громадських інституцій, які діяли в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та фактично створили альтернативну державній систему медичної опіки населення краю, таким чином компенсувавши прогалини в соціальній політиці Другої Речі Посполитої. Деякі з них відновили діяльність за умов незалежності України [1, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших спроб узагальнити досвід громадської праці лікарів на ниві медичної опіки українства належить провідним діячам національного руху початку ХХ сторіччя (Л. Беч, І. Кордюк, С. Парфанович, І. Чепига та ін.). До цієї проблеми зверталися і сучасні дослідники (І. Білавич, Я. Ганіткевич, І. Даценко, Б. Савчук, Н. Федорак та ін.), однак додаткового з'ясування потребує питання ролі вітчизняних лікарів, освітян, громадських діячів, греко-католицького духовенства в поширенні санітарно-гігієнічних знань українців наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя.

Мета дослідження – проаналізувати форми громадського санітарно-гігієнічного просвітництва дітей і дорослих у Західній Україні за міжвоєнного двадцятиріччя ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. За досліджуваної доби рівень санітарно-гігієнічної культури та медичного обслуговування в Західній Україні залишався украй низьким. Через високу вартість лікарських послуг державне медичне забезпечення було недоступним більшості українців, які, до того ж, не мали

елементарних знань з основ гігієни й санітарії. Необхідність санітарно-гігієнічного просвітництва з-поміж українства регіону було спричинено низкою чинників: низький рівень соціально-економічного життя людей, поширення інфекційних недуг (насамперед туберкульозу), висока смертність дітей та дорослого населення, антисоціальні явища (пияцтво, антисанітарія, венеричні захворювання) тощо. Нерідко медична допомога була недоступною селянам, власне, цей чинник, а також відсутність знань про здоров'язбереження відсторонювали їх від лікарських послуг. Надзвичайно високою була смертність дітей, у Галичині, до слова, вона була найвищою з усіх країн Західної Європи: смертність немовлят становила 22,9% (для прикладу, в Англії, Данії, Швеції – усього 13%). Так, 1904 р. у краї померло 201000 осіб, у тому числі 115000 дітей віком від 1 до 15 років, з них 66214 однорічних малюків [4].

Несприятливі (незадовільні) умови проживання та навчання дітей, санітарно-гігієнічний стан народних шкіл не сприяли формуванню культури здоров'я учнівського юнацтва. За результатами обстеження школярів, проведеного 1931–1932 н. р. діячами Українського горожанського комітету, з 907 обстежених дітей 55% мали захворювання на основі авітамінозу, а 82% – недостатній фізичний розвиток [11]. Упродовж 1926–1927 н. р. у Львові на сухоти перехворіло 66% школярів. Загалом за досліджуваної доби на українських землях, які входили до Другої Речі Посполитої, чисельність хворих на туберкульоз коливалася в межах 200–250 тис. осіб (для порівняння: цей показник був у 1,5–2 рази більшим, аніж у центральних воєводствах Польщі); щороку 7–10 % хворих помирало, здебільшого це були особи віком від 25 до 45 років; діти в українських родинах хворіли на туберкульоз удвічі-тричі частіше, аніж у польських чи єврейських [1; 18]. Не ліпшою була ситуація із захворюванням на педикульоз (у навчальних закладах товариства УПТ “Рідна школа” упродовж 1934–1936 рр. на педикульоз хворіли 13–14% учнів [19]). За думкою лікаря й громадського діяча Т. Решетила, саме відсутність санітарно-гігієнічних знань та недотримання елементарних правил гігієни спричинило такий стан здоров'язбереження українців. Автор на прикладі Угнівщини висвітлив типові для всієї Галичини санітарно-побутові умови українців (стан одягу й білизни, хатне начиння, зберігання продуктів харчування, стан туалетів тощо), які спричинювали поширення інфекційних хвороб – черевного тифу, скарлатини, дифтерії, краснухи та інших пошестей [16].

За 1920–1930-х рр. цю проблему актуалізували на сторінках українських громадських часописів, наукових видань провідні вітчизняні лікарі. Шпальти щоденника “Діло”, “Молоде село”, педагогічних часописів “Рідна школа”, “Українська школа”, “Шлях виховання й навчання”, “Учитель”, “Методика і шкільна практика”, “Життя і знання”, медичних часописів “Народне здоров'я” [15] тощо рясніли статтями медиків, педагогів, громадських діячів, у яких порушувалися питання здоров'язбереження українських дітей та дорослих [6; 15; 17]. Підкарпатський учитель Ф. Балицький часописі “Учитель” (1927 р.) опублікував “доповідь”, виголошену на зборах педагогічного гуртка в с. Березне, педагог у ній наголосив, що необхідною умовою збереження здоров'я, окрім іншого, є “добрі” і “здорові” думки [2, с. 231–232].

За міжвоєнного двадцятиліття ХХ сторіччя проблема здоров'язбереження дітей та їхніх батьків постає з низки педагогічних проблем і трактується як загальнонаціональна. Освітняни, лікарі та громадські діячі добре розуміли, що дорослих “декуди й неможливо перевиховати в такому напрямку, щоби вони могли,

чи бажали гігієнічно жити”, тому що вони є “без компромісу”, тобто консервативними у своїх поглядах, тому поступ у здобутті санітарно-гігієнічних знань українства вбачали насамперед у “заведенні ліпшого виховання” дітей і молоді [5, с. 11]. Провідну роль тут повинна була відіграти школа (лише початкова школа, зазначав М. Василів у статті “Школа здоров’я” (1937 р.), “може й мусить дати ... дітям необхідне здоровне виховання” [3]; галицький лікар В. Куцик у праці “Як уздоровити наш народний побут” (1932 р.) [13], підкарпатські діячі С. Микуланинець у праці “Охорона здоров’я і соціально-санітарні відношення на Підкарпатській Русі” (1936 р.) [14] та М. Івегеш у статті “Гігієна в школі” (1928 р.) обстоювали думку: що дитина бачить і чує в школі, то “всякає глибоко в її молодечу душу, запалює її живу уяву”, тому, засвоївши в школі “найпростіші гігієнічні правди”, вона буде згодом “прикладом для своєї сім’ї”, буде навчати її, “як треба шанувати здоров’я”; “Коли учитель в першому році науки присвятить на се (санітарно-гігієнічним знанням. – Г.Б.) 3-5 минут, то в другому класі більшість дітей будуть приходити до школи в можливій чистоті” [9, с. 140].

Логічним підсумком та узагальненням педагогічних ідей у ділянці здобуття санітарно-гігієнічних знань стала доповідь “Школи та поширення гасел гігієни серед громадянства” галицького громадського діяча, лікаря, педагога О. Філяса, виголошена на Першому українському педагогічному конгресі (Львів, 1935 р.). Він, зокрема, наголосив на продуктивному досвіді здоров’язбережувальних технологій закордоння, які варто було впроваджувати в українську освітню практику, означив пріоритетні напрями та методику гігієнічного виховання дітей та юнацтва в школі [20]. У цьому контексті зазначимо, що в українських приватних закладах УПТ “Рідна школа” діти вивчали гігієну, а також була добре налагоджена система шкільного та позашкільного санітарно-гігієнічного просвітництва.

Важливо зазначити, що за того часу педагоги, лікарі чітко окреслили санітарно-гігієнічні вимоги щодо навчального закладу, яких треба дотримуватися під час здійснення навчально-виховного процесу: шкільні будинки необхідно будувати відповідно до вимог гігієни в екологічно чистій частині певної місцевості; класи мають бути просторими, сухими та сонячними; кожна школа повинна мати широке подвір’я або великий сад, де діти могли б після кожного уроку проводити час протягом перерви; навчальні лабораторії та кабінети треба обладнати всіма необхідними для навчання наочними засобами й приладами; у кожній школі варто створити окремі кімнати для проведення лабораторних досліджень і для заняття фізичними вправами; шкільна бібліотека має бути забезпечена необхідною кількістю книжок [10, с. 27].

Окрім праць науково-популярного характеру відповідної тематики (до прикладу, стаття В. Короліва-Старого “Хатній умивальник”, у якій автор описує технологію його виготовлення та обґрунтовує переваги використання в сільському побуті [12]), вагомим чинником формування санітарно-гігієнічних знань дітей та дорослих слугували художні твори українських письменників, у яких пропагувалися здоровий спосіб життя, окреслювалися шляхи формування культури здоров’я, поліпшення санітарно-гігієнічного рівня життя дітей (виразним прикладом такого твору слугував “Юрза-Мурза” Ю. Шкрумеляка).

Отже, особливої актуальності набирала проблема профілактики захворювань та пропаганди санітарно-гігієнічних знань з-поміж українства.

В авангарді цього руху, що невдовзі перетворився в загальнонаціональний, стояли українські громадські товариства, зокрема медичні (Українське гігієнічне

товариство (УГТ), Українське лікарське товариство (УЛТ), “Народна лічниця”), Українське антиалкогольне та протинікотинове товариство “Відродження”, молодіжні товариства (“Пласт”, “Сокіл” та ін.), жіночі інституції (Союз українок та ін.), культурно-просвітницькі товариства (“Просвіта” та ін.), освітні (Українське педагогічне товариство “Рідна школа” (УПТ) та ін.), Наукове товариство імені Шевченка, а також Українська греко-католицька церква (УГКЦ) та інші інституції.

У зв’язку з відсутністю “необхідного гігієнічного виховання” у сім’ї актуалізувалася проблема пропаганди формування основ санітарно-гігієнічних знань з-поміж учнівства, оскільки “єдиним місцем, де діти ... мусять придбати відповідне здоровче виховання, придбати бодай які гігієнічні звички, виплекати в собі любов до чистоти та погнусу до фізичного й морального бруду, – залишається школа”. Центральною постаттю в цьому процесі виступав народний учитель, позаяк саме він мав “широ переконатися в конечній потребі поліпшити для добра нації її здоровний етап через відповідне гігієнічне виховання народу, починаючи передусім з дітей” [15]. Просвітницькі ідеї в Галичині йшли паралельно з піднесенням національно-культурних рухів у Центральній і Східній Європі

Провідна роль у поширенні санітарно-гігієнічних знань у Галичині належить створеному в січні 1929 року УГТ, що ставило за мету пропагувати ідеї здоров’язбереження українства та популяризувати профілактику боротьби з епідеміями і масовими пошестями. УГТ певним чином наслідувало організаційні моделі інших європейських народів, зокрема поляків. Його засновниками виступили українські лікарі і студенти медицини. Під проводом відомого лікаря, громадського діяча і мецената М. Панчишина на 1933 р. воно зросло із 195 до 309 членів, третину яких становили студенти-медики та фахівці з медичною освітою [7; 8].

Напрями діяльності УГТ увиразнюють низка секцій, які працювали у структурі товариства: організаційно-пропагандистська, туберкульозна, антиалкогольна, венерологічна, фізичного виховання, редакційна. З-поміж першим заходів – обстеження понад тридцяти сіл, які найбільше потерпали від інфекційних захворювань. За результатами обстежень, було з’ясовано: головною причиною поширення епідемій стала неізолюваність хворих від здорових людей. Упродовж 1929–1930 р. за допомогою придбаних УГТ 35 рентгенографів було обстежено майже третину сільських громад Галичини [1; 7; 8; 18]. Ця проблема дала поштовх до започаткування серйозної пропагандистської та просвітницької роботи щодо профілактики захворювань та формування елементарних санітарно-гігієнічних знань з-поміж дітей та дорослих. За нашими узагальненнями, протягом 1929–1931 рр. лікарі та студенти, які належали до УГТ, підготували близько 80 тематичних рефератів, виступили із понад 300 лекцій, провели десятки триденних лекторіїв. Слухачами цих лекторіїв стали близько 40000 українських селян. Окрім цього, було поширено тисячі примірників “рефератів” (брошур, листівок) і “таблиць” (агітаційних плакатів), які в доступній формі розповідали про симптоми захворювань, надання допомоги хворим та заходи із запобігання виникнення і поширення недуг. Із тематичними лекціями лікарі та студенти медицини мандрували на “північноукраїнські землі” (Волинь, Холмщину, Полісся). Результати вивчення джерельної бази засвідчують: щороку в українських часописах лікарі, громадські, освітні діячі друкували по 40–50 статей відповідного змісту. Таку ж профілактично-роз’яснювальну роботу, хоча й у менших розмірах, проводили антиалкогольна й венерологічна секції УГТ [7; 8; 18]. Лікар та громадський діяч Т. Воробець засвідчує, що виступи членів УГТ “викликали серед широких кіл у місті й на селах живе

зацікавлення справами народного здоров'я. Люди зрозуміли потребу співучасті всіх на здоровельному фронті” [18, с. 119].

Зазначимо, що таку працю особливо плідно проводили в грудні: за ініціативи Міжнародного антитуберкульозного союзу в багатьох країнах Європи, зокрема й у Галичині за 1920–1930-х рр., його оголошували місяцем боротьби з туберкульозом.

Важливим чинником поширення санітарно-гігієнічних знань з-поміж дітей та дорослих стало проведення різних тематичних виставок та експозицій. Уже першого року свого існування УГТ спільно з польським товариством улаштувало “Протичахотну виставку” у Львові, яку відвідало близько 20000 львів'ян, а потім створені на її основі пересувні експозиції мандрували селами краю. А організовану в липні 1931 р. УГТ спільно з Теремовлянською філією “Просвіти” антитуберкульозну виставку відвідували селяни зі всіх довколишніх сіл, а також багато поляків і євреїв, навіть із сусідніх повітів (усього близько 10000 осіб) [1; 16; 18]. У 1930–1932 рр. подібні заходи з великим успіхом відбулися і в інших місцевостях краю.

Велике значення для поширення здоров'язбережувальних технологій мав заснований УГТ спільно з “Народною лічницею” у Львові у травні 1929 р. перший у Польщі український туберкульозний диспансер, у якому змогли отримати (до кінця року) медичний огляд понад тисячу пацієнтів, однак через брак коштів, через відсутність фінансування з боку державних структур заклад невдовзі припинив існування. Така ж доля спіткала і відкриті цими установами за підтримки митрополита А. Шептицького влітку 1930 р. Кліматологічну станцію в Підлютому, що призначалася для оздоровлення хворих на “сухоти” представників української інтелігенції [7; 8; 18]. Тому в другій половині 1930-х років обсяги праці УГТ істотно звузилися, його члени обмежувалися епізодичними грудневими пропагандистськими кампаніями. Активно діяли вони спільно з товариством “Відродження” на ниві популяризації основ санітарно-гігієнічних знань з-поміж українців через часопис “Народне здоров'я”, яке видавали спільно з товариством “Відродження”.

Висновки. За міжвоєнного двадцятиліття ХХ сторіччя проблема здоров'язбереження дітей та їхніх батьків постає з низки педагогічних проблем і трактується як загальнонаціональна. Освітняни, лікарі, громадсько-освітні, релігійні діячі Західної України зробили значний внесок у розробку теоретичних засад виховання здорового способу життя, поширення санітарно-гігієнічних знань з-поміж дітей та дорослих. Їхні ідеї та погляди на проблему є актуальними сьогодні, а також частково відповідають сучасним потребам у ділянці формування культури здоров'я особистості, ціннісно-мотиваційному підході у валеологічному вихованні дітей та юнацтва. Подальшого дослідження потребує питання здійснення гігієнічного виховання в українських приватних навчальних закладах УПТ “Рідна школа”.

1. Білавич І.В. Становлення і розвиток громадської системи охорони здоров'я в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.) / І.В. Білавич [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.sworld.com.ua/simpoz4/65.pdf
2. Балицький Ф. Про шкодливість иритаціх (Реферат, выголошений на зборах педаг. кружка в Березнѳм) / Ф. Балицький // Учитель. – 1927. – Ч. 6-7. – С. 231-234.
3. Василів М. Школа здоров'я / М. Василів // Народне здоров'я. – 1937. – Ч. 9-10. – С. 1.
4. Гвоздецький Т. Смертельність дітей в нашій країні / Т. Гвоздецький // Пропамятна книга “Просвіти”. – Львів, 1910. – С.265–269.
5. Гончарів-Гончаренко А. Загальна гігієна: (скорочений курс) / А. Гончарів-Гончаренко. – Прага, 1924. – 202 с.
6. Жуковецька // Діло . – 1937. – 22 січня.
7. Звіт з діяльності Українського гігієнічного т-ва у Львові за рік 1930/31. – 8 с.

8. Звіт з діяльності Українського гігієнічного товариства у Львові за час від 21. 01. 1929 до 28. 11. 1930 рр. – 12 с.
9. Ивегеш М. Гигієна в школах / М. Ивегеш // Учитель. – 1928. – Ч. 4. – С.138-140.
10. Калинович В. Голос української дитини / В. Калинович // Укр. шк. – 1926. – Зш. 13 – 14. – С 16–31.
11. Кондрат С. Життя дитини пролетаріату / С. Кондрат // Шлях навчання й виховання. – 1936.– Ч. 3. – С. 163.
12. Королів-Старий В. Хатній умивальник / В. Королів-Старий // Життя й знання. – 1929. – С. 146–147.
13. Куцик В. Як уздоровити наш народний побут / Василь Куцик. – Львів : Накл. Українського Гігієнічного товариства у Львові, 1932. – 24 с.
14. Микуланинець С. Здравоохраненіе и соціально-санитарныя отношенія на Подкарпатской Руси / С. Микуланинець // Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. – Ужгород : Школьная помощь, 1936. – С. 71-74.
15. “Народне здоровля” – до наших установ // Народне здоровля. – 1937. – Ч. 1. – С. 9;– Березень. – Ч. 3. – С. 18. 2
16. Решетило Т. Гігієна і стан здоров'я в Угнові й околиці // Угнів та Угнівщина: Історико-мемуарний збірник / Теодор Решетило. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. – НТШ. – Український архів. – Т. XVI. – С. 242-244.
17. Рудь А. Здоровля в сільській хаті / А. Рудь // Молоде село. – 1935. – № 3. – С. 14; Хевзюк Д. Село теперішнє і майбутнє / Д. Хевзюк // Молоде село. – 1938. – № 3. – С. 12 – 13.
18. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248с.
19. Сливка Л. Соціокультурні передумови виховання здорового способу життя дітей і молоді Західної України / Л. Сливка // Обрій. – 2010. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/obrii/2010_1/Slivka.doc.pdf.
20. Філяс О. Школи та поширення гасел гігієни серед громадянства / Осип Філяс // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів, 1938. – С. 115–133.

The article deals with educational activity of Ukrainian associations regarding formation of knowledge on the basics of hygiene, training of healthy lifestyle for children and adults, and prevention of emergence and spread of various diseases, including tuberculosis. In the early twentieth century, under conditions of foreign states domination and political oppression of the Ukrainian people, national public associations of Halychyna (“Narodna Licznytsia“, Ukrainian Hygienic Association, Ukrainian Medical Association, “Vidrodzhennia“ and others) created a public system of health care for population of the region, thus offsetting gaps in the social policy of Austria-Hungary and Poland.

Key words: *Ukrainian doctors, “Narodna Licznytsia“, Ukrainian Hygienic Association, Ukrainian Medical Association, education.*

doi: 10.15330/esu.9.7-12

УДК: 37.031.2:437.3

ББК 74.04 (4Чеш)

Ольга Валенкевич

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕСЬКИХ МУЗЕЇВ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛЕРЕЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У МІСТІ ГАВЛІЧКУВ БРОД)

У статті аналізуються головні аспекти діяльності музею, розглянуто досвід роботи Галереї образотворчого мистецтва м. Гавлічків Брод (Чеська Республіка) у галузі музейної освіти. Стаття присвячена визначенню місця і ролі музейної педагогіки в організації культурно-освітнього процесу в музеї. Розглядаються освітні функції музейної педагогіки та їх реалізація на практиці.